

MONIKA SOKOŁOWSKA

dr inż.arch.
afiliacja
email

STUDIA NAD KSZTAŁTEM JAROSŁAWSKIEJ KAMIENICY PRZYRYNKOWEJ¹

STUDIES ON A SHAPE OF TENEMENT HOUSE ON THE MARKET IN JAROSŁAW²

STRESZCZENIE

Artykuł w przybliża problematykę pochodzenia, rozwoju oraz przekształceń przyrynkowej zabudowy mieszczańskiej miasta Jarosława, prowadzącej do powstania jarosławskiej kamienicy wiatowej – zajmującej osobne miejsce w typologii kamienic środkowoeuropejskich. Podjęto próbę scharakteryzowania głównych cech tego typu zabudowy, jak również próbę wskazania podstawowej jednostki mierniczej użytej podczas akcji lokacyjnej w 1375 roku.

Słowa kluczowe: Jarosław, kamienica mieszczańska z XVIIw., kamienica wiatowa, zabudowa mieszczańska

ABSTRACT

This article synthesizes the issues of origin, development and transformations of the bourgeois houses on the market of Yaroslaw, resulting in the appearance of another form of tenement house with the inner courtyard – holding a separate place in the typology of Central European tenement houses. An attempt was made to characterize the main features of this type of building, as well as an attempt to indicate the basic unit of measurement used at the time when the city was located.

Key words: 17th century tenement house, bourgeois housing, Yaroslaw, tenement house with the inner courtyard

¹ Niniejszy artykuł został opracowany na podstawie fragmentów rozprawy doktorskiej autorki, napisanej pod kierunkiem dr hab. inż. Marka Gosztyły, prof. PRz, zakończonej obroną na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej w 2016 roku – dotąd niepublikowanej.

² This article was developed on the basis of fragments of doctoral dissertation written by the author under the supervision of dr hab. inż. Marek Gosztyła, professor of Rzeszów University of Technology, culminating in a defense of the thesis at the Faculty of Architecture of the Wrocław University of Technology in 2016 – it was hitherto unpublished.

II.1. Północno-wschodni narożnik rynku w Jarosławiu (fot. autorki).

III.1. North-eastern corner of the market square in Yaroslaw (photo by the author).

1. WSTĘP

Jarosław to dzisiaj niewielkie, liczące niespełna czterdzieści tysięcy mieszkańców miasto w południowo-wschodniej Polsce – trudno uwierzyć, iż niegdyś stanowiło niezwykle ważny punkt na mapie europejskich powiązań handlowych. Płaskowyż usytuowany niezwykle korzystnie w pobliżu Sanu stał się idealnym miejscem do założenia warownego grodu około X wieku, choć ślady bytności człowieka na tym terenie mogą sięgać nawet paleolitu.³

U źródeł przemian przestrzenno-funkcjonalnych wczesnośredniowiecznej osady należy upatrywać zmiany szlaków handlowych około 1350-1360 roku⁴, dzięki którym Jarosław znalazł się na skrzyżowaniu dwóch ważnych szlaków handlowych: szlaku północno-zachodniego (ze Lwowa do Torunia przez Gródek, Przemyśl, Jarosław, Sandomierz, Opatów, Radom, Opoczno, Łęczycę i Brześć Kujawski) oraz zachodnio-wschodniego z Włoch nad Morze Czarne (droga „ruska” wiodąca z Krakowa do Lwowa, poprzez Tarnów, Przeworsk, Jarosław, Przemyśl

II.2. Najbardziej znany jarosławski obiekt – kamienica Orsetti, Rynek 4 (fot. autorki).

III.2. The most known landmark in Yaroslaw – Orsetti's Tenement House, No.4 (photo by the author).

oraz Gródek).⁵ Zapoczątkowało to niezwykle szybki rozwój miasta, który do końca wieku XVII stał się jednym z ważniejszych ośrodków handlowych na mapie Europy – jarosławskie jarmarki (podobno ustępujące ówczesnie jedynie frankfurckim⁶), ściągały kupców nawet z najdalszych krańców Europy czy Bliskiego Wschodu. O niezwyklej popularności tychże najdobitniej świadczy fakt, iż prawo do miejsca składu towaru rezerwowano nawet na kilka lat naprzód.⁷

Istniejące uwarunkowania gospodarcze, przyrodnicze i klimatyczne, wraz z napływem nowatorskich idei oraz przenikaniem się różnych kultur, wpłynęły na pojawienie się w mieście szczególnego typu zabudowy mieszczańskiej – jarosławskiej kamienicy wiatowej⁸ – odrębnej, do tej pory fragmentarycznie przebadanej formy kamienicy mieszczańskiej w typologii kamienic Europy Środkowej.

Stan badań do roku 1955 w najpełniejszy sposób przedstawiła w swojej publikacji Maria Dayczak (później Dayczak-Domanasiewicz),⁹ której dorobek naukowy jest najściślej związany z kamienicą

³ Borowiejska-Birkenmajer M. i in., 1977, *Jarosław Studium Historyczno-Urbanistyczne, Ulica Grodzka-Ulica Trybunalska, Jarosław* (praca niepublikowana – maszynopis w posiadaniu Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie, dalej: WKZ Rzeszów) – s.44, s.55.

⁴ Borowiejska-Birkenmajer M., Gottfried K., Zagrodzki T., 1954, *Studium historyczno-urbanistyczne do zagospodarowania przestrzennego miasta Jarosławia, Jarosław* (praca niepublikowana, wykonana w Przedsiębiorstwie Państwowym Pracowni Konserwacji Zabytków – dalej: PP PKZ, o/Jarosław; maszynopis w posiadaniu archiwów: Muzeum Kamienica Orsetti w Jarosławiu – dalej: MKO – oraz WKZ Rzeszów) – s.17.

⁵ Wagner A., 1929, *Handel miasta Jarosławia*, Lwów – s.5; Makara J., 1936, *Dzieje parafii jarosławskiej*, Jarosław – s.12.

⁶ Budzisz W., 1971, *Z mroków starego grodu*, w: *Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia* (dalej: RSMJ), T.VIII, s.9-27.

⁷ AMJ 3, s.449 i nast. (MKO).

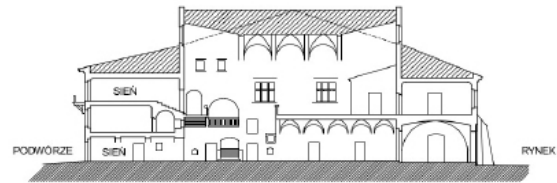
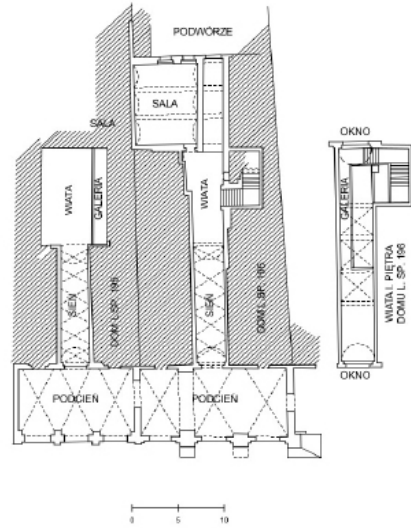
⁸ Jako pierwszy określenia kamienica wiatowa w odniesieniu do kamienicy jarosławskiej użył Jan Sas Zubrzycki – Zubrzycki J.S., 1903, *Miasto Jarosław i jego zabytki*, Komisja Historii Sztuki Akademii Umiejętności, Kraków.

⁹ Dayczak M., 1956, *Kamienica mieszczańska w Jarosławiu*, w: *Biuletyn Historii Sztuki* Nr 1, Rok XVIII, Warszawa.

Il. 3. Wnętrze wiaty kamienicy Rynek 7 w Jarosławiu (fot. autorki).

III. 3. The interior of the inner courtyard in the tenement house No.7 in Yaroslaw (photo by the author).

jarosławską.¹⁰ Jako pierwsza podjęła się scharakteryzowania zabudowy mieszczańskiej występującej w Jarosławiu, jak również stworzenia typologii kamienic jarosławskich, wyróżniając wśród nich: domy handlowe zamożnego kupiectwa, domy patrycjuszowskie oraz domy pospólstwa. Badania te wymagają aktualizacji w **świecie dorobku naukowego kolejnego półwiecza**.¹¹

2. POCHODZENIE JAROSŁAWSKIEJ KAMIENICY WIATOWEJ

Etymologię słowa wiaty wywiodła Jadwiga Pieńczewska,¹² – można ją krótko scharakteryzować jako zamkniętą przestrzeń we wnętrzu kamienicy, zlokalizowaną w środkowym jej trakcie, przekrytą skle-

Il.4. Przekrój poziomy parterów kamienic Rynek 12 (wraz z przekrojem podłużnym oraz przekrojem poziomym wiaty na wysokości I piętra) oraz Rynek 13 w Jarosławiu (odrys autorki na podstawie rysunków Jana Sasa Zubrzyckiego – Zubrzycki J.S., op.cit.) – stan z początku XXw.;

III.4. Horizontal section of the ground floors of tenement house No.12 (with longitudinal section and horizontal section of the inner courtyard on the first floor level) and No.13 in Yaroslaw (on the basis of original drawings by Jan Sas Zubrzycki – Zubrzycki J.S., op.cit.) – state at the beginning of the twentieth century.

pieniem (lub dachem z widoczną więźbą drewnianą), doświetloną ze pomocą okien zlokalizowanych w górnej partii ścian bocznych wysuniętych ponad płaszczyznę dachu (tuż pod jej przekryciem), posiadającą wewnątrz zorganizowany system ganków oraz schodów drewnianych, zapewniających komunikację z poszczególnymi zespołami pomieszczeń zlokalizowanych wokół tej przestrzeni na różnych kondygnacjach. Wnętrze wiaty kamienicy jarosławskiej opisywali w barwny sposób Władysław Łuszczkiewicz,¹³ jak również Jan Sas Zubrzycki¹⁴, który również zilustrował jej charakterystyczny układ odręcznymi szkicami (Il.4/III.4).

¹⁰ Dayczak M., op.cit.; Dayczak-Domanasiewicz M., 1968, *Zabytkowe budownictwo mieszkaniowe w Jarosławiu*, w: RSMJ, T.VII, s.37-48; Dayczak-Domanasiewicz M., 2004, *Zabudowa mieszczańska na tle rozwoju przestrzennego Jarosławia*, w: RSMJ, T.XV, s.123-135.

¹¹ Szczegółową problematykę dostępnych materiałów źródłowych oraz opracowań naukowych (również tych niepublikowanych) wyszczególniono w artykule – Gosztyła M., Sokołowska M., 2008, *Preliminarium do badań nad typologią kamienicy jarosławskiej*, w: *Wiadomości Konserwatorskie* 24/2008, s.56-66.

¹² Pieńczewska J., 1978, *Wiaty w nowożytnych kamienicy na Śląsku* (rozprawa doktorska wykonana w Instytucie Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, praca niepublikowana – maszynopis dostępny w Bibliotece Politechniki Wrocławskiej).

¹³ Łuszczkiewicz W., 1888, *Sprawozdania Komisji Historii Sztuki Tom III, s V*, referat z dn. 3 III 1887 (s.67-69) – Podkarpaska Biblioteka Cyfrowa.

¹⁴ Zubrzycki J.S., op.cit.

Kamienice wiatowe w Europie Środkowej

II. 5. Zasięg występowania kamienic wiatowych w Europie Środkowej (schemat autorki).

III. 5. Tenement houses with the inner courtyard in Central Europe – the range of occurrence (scheme by the author).

Kamienica wiatowa pojawiła się w typologii kamienic środkowoeuropejskich początkiem XVI w. – najpierw w Zgorzelcu (Görlitz), następnie w innych miastach na Śląsku (m.in. Gryfów Śląski, Jelenia Góra, Lwówek Śląski czy Lubomierz), kolejno w Jihlavie (Iglawie) czy Frankfurcie nad Odrą (II. 5.), natomiast najpóźniej, bo dopiero końcem wieku XVII, wykształciła się dojrzała forma jarosławskiej kamienicy wiatowej.

Największe zagęszczenie domów mieszczan posiadających w swoim programie funkcjonalnym wiatę znajduje się na terenie Śląska i są to kamienice dotychczas najbardziej kompleksowo przebadane, dysponujące doskonałym materiałem archiwalnym. Kamienice jihlavske z kolei obrazują kolejny etap rozwoju kamienicy charakterystycznej dla Moraw – układu z sienią przejazdową, rozwijającego się w sposób niezależny od kamienic śląskich. Najmniej zbadany do tej pory typ kamienicy wiatowej to zlokalizowana najbardziej na wschód Europy Środkowej kamienica jarosławska.¹⁵

Jadwiga Pieńczewska łączyła bezpośrednio występowanie wiaty z domami własnymi mieszczan – płócienników. Uważała, iż podstawowym zadaniem wiaty było pełnienie funkcji reprezentacyjnej – podkreślenie wyjątkowości i znaczenia domu własnego mieszczanina. Co równie istotne, znaczna wysokość pomieszczenia pozwalała na ekspozycję tekstyliów będących przedmiotem handlu. Przestrzeń o tak prestiżowym znaczeniu była dodatkowo dekorowana – na wysublimowanych sklepieniach wiaty pojawiały

¹⁵ Na temat braku opracowania wyczerpującego temat zabudowy wiatowej w Jarosławiu pisała już Jadwiga Pieńczewska – Pieńczewska J., op.cit.

się zdobienia, również obecne w innych detalach wnętrza.

Niezaprzeczalnym jest fakt bezpośredniego przenoszenia wzorców ze Śląska do Małopolski,¹⁶ a bezpośrednio stamtąd taki model kamienicy mieszczańskiej mógł zostać przeniesiony dalej na wschód, do Jarosławia, wraz z kierunkiem wybieranym przez kupców sukiennych.

W kontekście pochodzenia kamienicy jarosławskiej nasuwa się na myśl kolejna hipoteza, łącząca istnienie wiaty z wpływami bliskowschodnimi – z pewnością wymagająca dalszego rozpoznania oraz badań¹⁷, lecz niewątpliwie warta wspomnienia. W literaturze pojawiają się dwa odniesienia – określenie kamienicy jarosławskiej jako *domu zajezdneho*¹⁸ oraz wskazywanie na powinowactwo do bliskowschodniego *karawanseraju*.¹⁹ Nie była to forma obca na ziemiach polskich – kupcy orientalni posiadali magazyny oraz zajazdy na przedmieściach Kamieńca Podolskiego,²⁰ wiadomo również z opisu archiwalnego,²¹ że pięć karczm-zajazdów tego typu istniało na przedmieściach Jarosławia. Czy jest możliwe bezpośrednie połączenie karawanseraju z kamienicą jarosławską? – okazuje się, że niekoniecznie²².

Olivia Constable²³ wskazuje na istnienie czterech podstawowych form obiektów łączonych z podróżującymi kupcami: *funduq* (związany z tradycją muzułmańską), *fondaco* (odnoszący się do instytucji pojawiających się w południowej Europie), *pandocheion* (oryginalna grecka wersja z *V w.p.n.e.*)

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Autorka planuje kontynuację badań na tym polu – z braku wystarczających efektów kwerendy archiwalnej problem został jedynie wstępnie zarysowany.

¹⁸ Dziubiński A., 1997, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI-XVIII wieku*, Wrocław, s.13.

¹⁹ Dayczak M., op. cit.; Dziubiński A., op.cit.;

²⁰ Dzielnica kamieńca Podolskiego nosiła nazwę Karwasary – same karawanseraje przetrwały do sierpnia 1672r.- Dziubiński A., op.cit., s.66.

²¹ przywoływanego przez Marię Dayczak – Dayczak M., op.cit., s.43.

²² Przenoszenie wpływów bliskowschodnich w ornamentyce nie budzi sprzeciwu badaczy (także w Jarosławiu znajduje się orientalny portal z motywem winorośli pochodzący z kamienicy Grodzka 3, obecnie flankujący wejście do Wielkiej Izby kamienicy Orsettich). Z koncepcją czerpania z bliskowschodniej kultury wzorów dotyczących rozwiązań architektonicznych nie zgadzają się m.in. Marian Arsyński czy Jadwiga Pieńczewska – Arsyński M., 1966, *Uwagi nad stanem i potrzebami badań kamienic mieszczańskich w Polsce*, w: *Zeszyty Naukowe UMK Toruń, Nauki humanistyczno-społeczne*, z.16 Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo, I s.25-50; Pieńczewska J., op.cit.

²³ Constable O.R., 2003, *Housing the Stranger in the Mediterranean World. Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge, s.2.

oraz odrębną formę – przywoływany wcześniej *karawanseraj*. Funkcja karawanseraju była nieco inna – miał zapewnić dużej grupie członków karawany nocleg i wypoczynek w trakcie dłuższej podróży (w założeniu był to pobyt krótkotrwały, bez potrzeby rozładunku przewożonych towarów). Tym samym jarosławskiej kamienicy mieszczańskiej znacznie bliżej do koncepcji muzułmańskiego *funduq* – hotelu i domu zajezdnego, koncentrującego się na kupcach pozostających w danym miejscu przez dłuższy czas. Istotną cechą *funduq* są również powiązania z konkretną grupą kupców oraz konkretnymi sprzedawanymi przez nich dobrami²⁴ – na podobną cechę wskazuje Jadwiga Pieńczewska wywodząc pochodzenie wiaty w kamienicy śląskiej (związek wiaty z handlem suknem²⁵). Z braku dostatecznego rozpoznania niniejszego zagadnienia pozostaje to jednak bardzo ostrożną hipotezą.

4. UKŁAD URBANISTYCZNY

Jarosławski rynek jest placem trapezoidalnym, z krótszą podstawą w pierzei północno-zachodniej, a dłuższą – południowo-wschodniej. Wschodni narożnik rynku jest zniekształcony w sposób mogący nasuwać bezpośrednie skojarzenia z rynkiem krakowskim i ulicą Grodzką.²⁶

Geneza kamienicy jarosławskiej nierozzerwalnie łączy się z zagadnieniem działki lokacyjnej, toteż wskazana jest analiza przemian, jakim mogły ulec pierwotne parcele w Jarosławiu, determinujące późniejszy kształt oraz charakter dojrzałego modelu kamienicy mieszczańskej.

W X wieku współistniały na sąsiadujących wzgórzach osada targowa oraz gród. Pojawiały się

pierwsze informacje na temat Jarosławia w materiałach źródłowych – w 1152 roku w latopisie hipackim i ławrentjewskim, gdzie został on wymieniony jako jedna z osad miejskich.²⁷ Przeprowadzone badania archeologiczne Andrzeja Żakiego oraz Antoniego Kunysza wskazały jednoznacznie na wzgórze Benedyktynek, gdzie znajdowała się pierwotna osada o rzemieślniczo-handlowym charakterze.²⁸

Nie ulega wątpliwości, iż lokacja Jarosławia przez Władysława Opolczyka na prawie niemieckim w 1375 r. nie była pierwszą, co można wywnioskować bezpośrednio z treści przywileju lokacyjnego.²⁹ Przywilej Opolczyka oznaczał zatem nie tyle zakładanie struktury miejskiej *in cruda radice*³⁰, co reformę urbanistyczną. Część badaczy optowała za pierwotną lokacją na prawie polskim w roku 1323,³¹ inni tę koncepcję kwestionowali, przekonując o wcześniejszym istnieniu prawa niemieckiego na tym terenie³² (na wcześniejszą niż

w 1375 r. lokację wskazywały także wzmianki z 1351 oraz 1370 r.³³ dotyczące wójta jarosławskiego Michno). Niemożliwe jest precyzyjne określenie daty tej lokacji – Kazimierz Gottfried wskazywał na zakres między 1323-1340,³⁴ Józef Kus z kolei oznaczał ją w przedziale między ok.1345 (przyłączenie Jarosławia

²⁴ Ibidem., s. 7.

²⁵ Pieńczewska J., op.cit.

²⁶ Obie ulice łączyły rynek miasta z siedzibą władcy (w Krakowie – Zamek Królewski, w Jarosławiu – zamek właścicieli), zakrzywienie osi mogło wynikać z wzajemnej relacji między wymienionymi obiektami. Bardziej istotnym czynnikiem jest jednak ukształtowanie terenu, które niejako wymogło na planiście zakrzywienie osi i jej lejowate zakończenie w kierunku placu – na analogię zwraca uwagę Michał Witwicki (Witwicki M., 1956, *Studium Historyczno-Urbanistyczne do szczegółowego planu zagospodarowania przestrzennego dzielnicy staromiejskiej w Jarosławiu*, Warszawa, Politechnika Warszawska, Zakład Architektury Polskiej). Jedną z hipotez zakłada istnienie bliżej nieokreślonej przedlokacyjnej osady typu targowego (Borowiejska-Birkenmajer M., 1976, *Jarosław. Główne przemiany urbanistyczne do końca wieku XV*, w: RSMJ, T.IX, s.31; Kus J., 1995, *Przywilej lokacyjny miasta Jarosławia z 1375 roku*, Jarosław, s. 9), której pozostałościami są do dnia dzisiejszego ulice Sobieskiego oraz Kasztelańska (Kus J., 1982, *W sprawie lokacji Jarosławia Polemiki i Dyskusje*. Studia Historyczne R. 25, s. 329).

²⁷ Wagner A., op.cit., s.3; Borowiejska-Birkenmajer M., Gottfried K., Zagrodzki T., op.cit., s.14.

²⁸ Kus J., *W sprawie...*, op.cit., s.328.; Kunysz A., 1961, *Jarosław w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, w: RSMJ T.II, s.17-26.

²⁹ Grądkowski W., Strenczak Z., 1975, *Lokacja Jarosławia na prawie magdeburskim*, Jarosław – tłumaczenie przywileju z łaciny – Zofia Kłosińska, za: Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej we Lwowie (dalej AGZ) 2878, t. VII, nr 12.

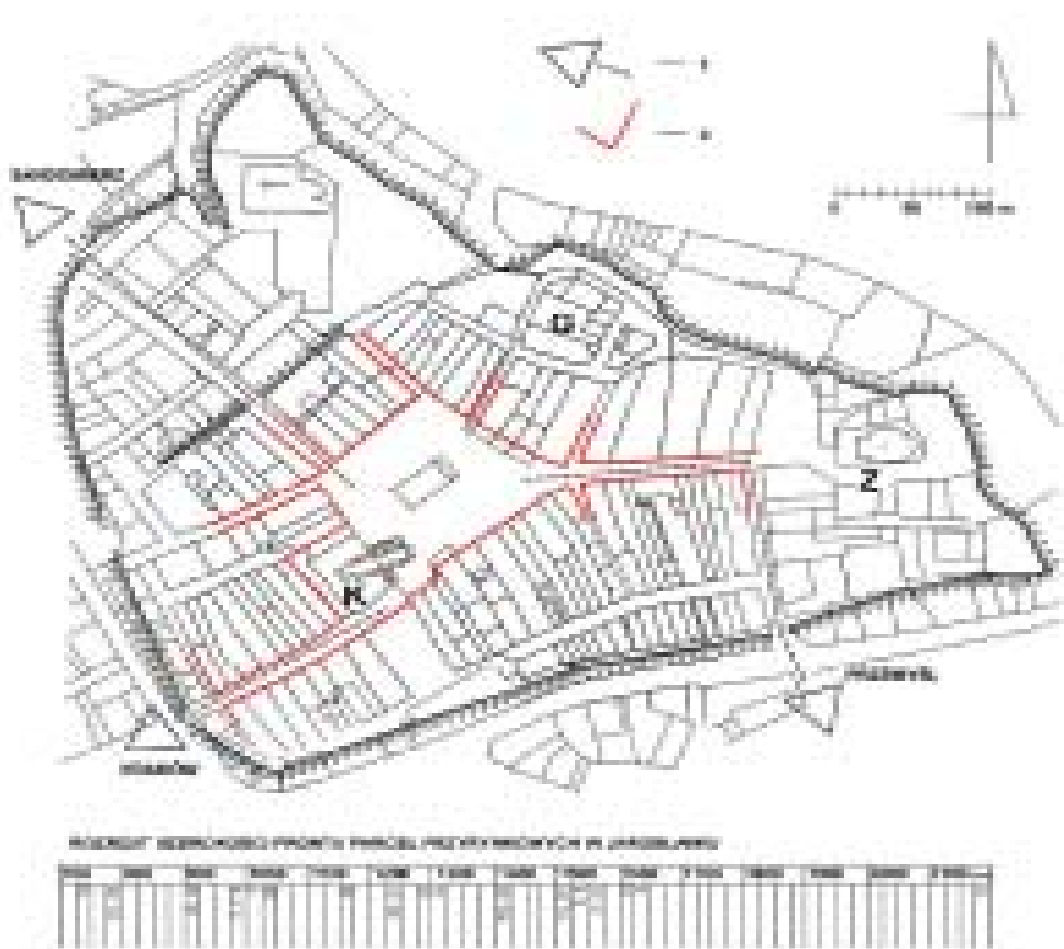
³⁰ na surowym korzeniu (łac.)

³¹ Grądkowski W., Strenczak Z., op.cit.; Makara J., op.cit.; Borowiejska-Birkenmajer M., *Jarosław...*, op.cit.; Howski H., 1979, *Problematyka konserwatorska jarosławskich kamienic mieszczańskich na przykładzie kamienic Rynek 4, Grodzka 3 i Rynek 18*, Toruń (praca magisterska napisana na Wydziale Sztuki Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; praca niepublikowana – maszynopis w posiadaniu Archiwum Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK w Toruniu).

³² Kus J., *W sprawie...*, op.cit.; Krochmal J., 1991, *Przywilej lokacyjny miasta Jarosławia z 1375 roku*, Przemysł; Kuraś St., 1971, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV-XV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.; Źródła potwierdzające bytność kolonistów niemieckich na terenie Rusi Halicko-Włodzimierskiej początkiem XIIIw. przedstawił Jan Malczewski – Malczewski J., 2006, *Miasta między Wisłoką a Sanem do początku XVI wieku*, wyd. ProCarpathia, Rzeszów. s.87.

³³ Kus J., *W sprawie...* op.cit.; Dybek E., 2004, *Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345-1434*, Lublin, s.38.

³⁴ Borowiejska-Birkenmajer M., Gottfried K., Zagrodzki T., op.cit. s.16;

Il.6. Hipotetyczny układ zabudowy przyrynkowej w Jarosławiu naniesiony na plan współczesny. Legenda: 1-główne osie komunikacyjne; 2- hipotetyczny narys zabudowy, K- kościół parafialny, G-grodzisko (dawny gród i zamek z XIVw), Z-zamek (z poł. XVw.); (opr. autorki).

Ill.6. Hypothetical layout of the buildings on the market in Jarosław imprinted on the contemporary plan. Legend: 1-main communication axes; 2-hypothetical outline of buildings, K-parish church, G-grodzisko (former fortified settlement and castle from XIVw), Z-castle (from the middle of the 15th century); (illustration by the author).

do ziem Korony) a 1351 (wzmianka dot. wójta Michno), tym samym plasując pierwszą lokację Jarosławia w kręgu lokacji kazimierzowskich do roku 1370, w jednym rzędzie z Krosnem (1348), Rzeszowem (1354), Lwowem (1356), Jaślickami (1366), Tyczynem i Sądową Wisznią (1368).³⁵ Jednocześnie wójt i wójtostwo pozostają w ścisłym związku z prawem niemieckim, tym samym wskazując na możliwość lokowania Jarosławia dwukrotnie na prawie niemieckim – podobnie jak było we Lwowie.³⁶ Z kolei Elż-

bieta Dybek skłaniała się ku dacie 1361, wskazując na możliwość istnienia dwóch faz pierwszej lokacji – najpierw ustalenia wójtostwa, a dopiero po pewnym czasie nadania pełnego prawa niemieckiego.³⁷

Nie zachował się wzorzec stopy jarosławskiej, w oparciu o wyznaczono miasto lokacyjne w 1375r. – przeprowadzone przez autorkę badania³⁸ wykazały, iż najbardziej prawdopodobną miarą użytą podczas procesu lokacji jest wielkość stopy równej stopie reńskiej (ok. 31,4 cm), która była pochodną tzw. starochełmińskiego łokcia sprzed 1440 roku. Mogła ona zostać przeniesiona na grunt jarosławski wraz z kierunkiem przepływu kontaktów handlowych.³⁹

³⁵ Kus J., *Przywilej...*, op.cit.; Kuraś, op.cit.;

³⁶ Kus J., *Przywilej...*, op.cit.; Dybek E., op.cit.; Podwójne lokacje miejskie nie były wyjątkiem – jako przykład w literaturze podawane są Sanok, Tarnów, Warszawa czy Lwów. Drugą lokację traktowano jako rozszerzenie nadanych wcześniej praw miejskich – Borowiejska-Birkenmajer, Gottfried, Zagrodzki, op.cit.; Berdecka A., 1982, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź.

³⁷ Dybek E., op.cit., s.39.;

³⁸ Przeprowadzona analiza metrologiczna jarosławskiego rynku objęła analizę materiałów archiwalnych oraz obliczenia w oparciu o metody statystyczne.

³⁹ Krasnowolski B., 2004, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I-II, Kraków, s.139.

II.7. Schemat możliwej pierwotnej parcelacji miasta lokacyjnego. Legenda: 1-główne osie komunikacyjne; 2- siatka modułarna oparta o kwadrat o boku 1 sznura, 3- działka bazowa 50x150 stóp. (opracowanie autorki).

III.7. The scheme of possible location of the city. Legend: 1- main communication axes; 2- modular grid of 1 per 1 cord, 3 – basic parcel of 50 per 150 feet. (illustration by the author).

Na mapę zasadniczą nałożono kwadratową siatkę o boku 1 sznura czyli wymiarze pojedynczego 'oka' 150x150 stóp. Pierwszym spostrzeżeniem jest możliwość wpisania w teren regularnego prostokąta o bokach odpowiednio 6x9 sznurów, w którego centrum wpisany jest rynek, zajmujący kwadrat o boku 2x2 sznury. Przytoczona wcześniej hipoteza dotycząca adaptacji wcześniejszej osady typu targowego wydaje się przekonująca – najprawdopodobniej rynek wraz z przyległymi do niego blokami wpisano między istniejący już na wzgórzu układ dwóch głównych dróg. Pierwsza z nich prowadziła z Krakowa do Przemyśla, druga zaś wiodła w kierunku na Sandomierz – krzyżowały się w rejonie dzisiejszego rynku. Pozostałością tych traktów są dzisiaj trzy ulice (Grodzka, Sobieskiego, Spytka z Jarosławia) – wszystkie cechują się znaczną szerokością (około 50 stóp), podczas gdy ulice o charakterze pomocniczym zajmują połowę tej szerokości.

Ulica Grodzka usytuowana jest nietypowo – dopiero na wysokości dawnej kolegiaty wchodzi w płaszczyznę rynku, omijając wysuniętą przed linię południowo-wschodniej pierzei ulicy Grodzkiej dawną kamienicę Drużyckich, a następnie jeszcze

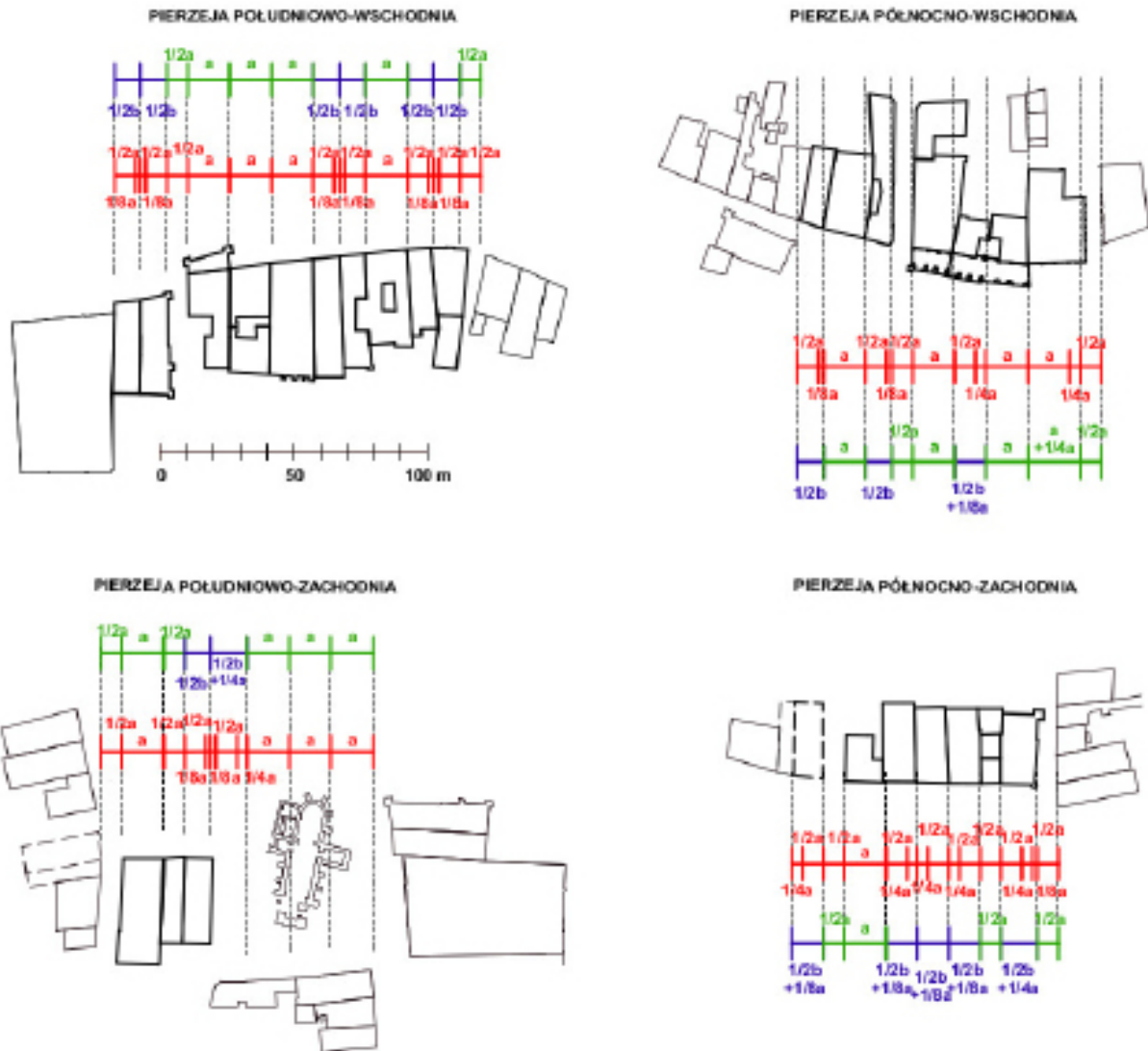
bardziej wysuniętą kamienicę Orsettich. Przesunięcie to odbywa się na szerokości około 50 łokci. Pierzeja południowo-wschodnia zakrzywia się w stosunku do ortogonalnego w zamierzeniu rynku, pozwalając na płynne przejście ulicy Grodzkiej w ulicę Sobieskiego. Bloki zabudowy w pierzei północno-wschodniej zakrzywiają się również w kierunku ulicy Sobieskiego, tworząc charakterystyczny lejek.

Podstawowa działka lokacyjna mogła mieć wymiary 50x150 stóp, choć głębokości działek w przyrynkowych kwartałach wahają się w granicach od 150 do 290 stóp. Zaburzenie to mogło wynikać z konieczności dostosowania się do konkretnych warunków terenowych, co również potwierdza hipotezę o istnieniu osady targowej.

5. FAZY ROZWOJU JAROSŁAWSKIEJ KAMIENICY WIATOWEJ

Można wyróżnić cztery zasadnicze fazy rozwoju, prowadzące do wykształcenia się dojrzałego modelu jarosławskiej kamienicy wiatowej.⁴⁰ Faza I trwała

⁴⁰ Na podstawie przekazów źródłowych oraz badań.

Il.8. Rozliczenie szerokości poszczególnych parceli w pierzejach przyrynkowych. Legenda: a- działka o szerokości 50 stóp, b- działka o szerokości $a+1/4a$ (opracowanie autorki).

Ill.8. The overview of width of parcels in frontages by the market. Legend: a- 50 feet wide parcel, b- parcel on width of $a+1/4a$. (author's illustration).

do początku XVIIw., kiedy na przyrynkowych działkach występowała głównie zabudowa drewniana. W kolejnej fazie – do połowy XVIIw. – na szerszą skalę pojawiała się zabudowa murowana w przestrzeni obecnego pierwszego traktu. Na terenie późniejszej wiaty znajdowało się podwórko, na tyle działki – kolejny pomocniczy budynek (w miejscu obecnej wielkiej izby, w trzecim trakcie). Wokół rynku występowały równocześnie budynki podcieniowe w konstrukcji drewnianej, zawierające elementy programu funkcjonalnego późniejszej kamienicy murowanej (podcień, izby od podcienia z komorami, sień, wielka izba z pomieszczeniami towarzyszącymi, komory i izby na piętrze). Kolejna faza – trzecia – trwająca do końca XVIIw., to pojawienie się murowanej wielkiej izby, którą następnie anektowano wewnątrz rzu-

tu kamienicy. Wraz z nadbudową piętra powstawała wiat, wzbogacona systemem ganków i schodów łączących trakt trzeci z traktem pierwszym oraz pomieszczeniami zlokalizowanymi wzdłuż ścian granicznych. Dobudowywano murowane podcienia, natomiast w trakcie drugim wykształcała się wiat w formie przekrytego dziedzińca zwieńczonego latarnią i doświetlonego ponad dachem kamienicy. Tym samym proces rozwoju dojrzałej formy jarosławskiej kamienicy wiatowej pozostawał ukończony. Ostatnia, czwarta faza, przypadająca na czas po początku XVIII w., to dalsze przekształcenia wewnątrz kamienicy mieszczącej, również nadbudowa części obiektów o jedną kondygnację (pierzewa południowo-wschodnia), modyfikacje ustrojów konstrukcyjnych dachów, także likwidacja podcieni początkiem XIX w.

Il.9. Wejście do wiaty kamienicy Rynek 11 (fot. autorki).

Ill.9. The entrance to the inner courtyard by tenement house No.11 at the market in Jarosław (photo by author).

6. TYPOLOGICZNY PODZIAŁ KAMIENIC PRZYRYNKOWYCH W JAROSŁAWIU

Analizę typologiczną kamienicy jarosławskiej przedstawiła Maria Dayczak,⁴¹ wyróżniając trzy grupy obiektów: dom handlowy bogatego kupiectwa (kamienice wiatowe), dom patrycjuszowski (reprezentowany przez dwie kamienice: Orsettich – Rynek 4 oraz Drużyckich⁴²) oraz dom pospółstwa (kamienice w północnej części rynku). Kryterium jakie przyjęła badaczka dla domu patrycjuszowskiego (zawierającej jedynie dwa obiekty – kamienicę Orsettich oraz kamienicę Drużyckich), zakładało brak wiaty i jej komunikacyjno-oświetleniowej funkcji ze względu na usytuowanie obiektu na reprezentacyjnej działce narożnej i przejęcie funkcji handlowej wiaty przez podcień oraz szeroką sień. Kryterium to jest nie do końca trafne, ponieważ reprezentacyjny charakter obydwie działki zyskały niedługo przed 1635r.⁴³ Podobne cechy (poza nieobecnością wiaty) mają kamienice Rynek 11, Rynek 14 czy Opolska 1 usytuowane na narożnikowych działkach o podobnej szerokości, choć nie zostały do tej grupy zaklasyfikowane.

W opinii autorki niniejszej pracy zasadnym wydaje się inne spojrzenie na zagadnienie wiaty – co implikuje podział obiektów z punktu widzenia układu funkcjonalnego na kamienice wiatowe (których proces rozwoju zmierzał do wykształcenia wiaty w układzie przestrzennym) oraz kamienice bezwiatowe

Il.10. Wiatka kamienicy Rynek 14 (fot. autorki).

Ill.10. The entrance to the inner courtyard by tenement house No.14 at the market in Jarosław (photo by author).

(których proces rozwoju układu nie zmierzał do wykształcenia wiaty). Paradoksalnie w tej sytuacji do grupy kamienic wiatowych powinno się zaliczyć obie kamienice z grupy *domów patrycjuszowskich* – jako podtyp kamienicy wiatowej, która nie przeszła ostatniej fazy przekształcenia (proces przekształceń układu funkcjonalnego był zbieżny z procesem rozwoju kamienicy wiatowej i nie wykluczał możliwości powstania wiaty, jednak z bliżej nieokreślonych przyczyn do tego przekształcenia nie doszło⁴⁴). Także Henryk Iłowski uważa, iż możliwe było przekształcenie kamienicy Orsettich oraz kamienicy Drużyckich w kamienice wiatowe.⁴⁵ Atypowa kamienica Rynek 11⁴⁶ powinna również znaleźć się w grupie kamienic wiatowych trójosiowych, z uwagi na fakt, że najprawdopodobniej pomieszczenia w

⁴⁴ Jednym z powodów mogła być zagmatwana sytuacja prawnomaterialna obu obiektów, która przypadła na czas połowy XVIIw.

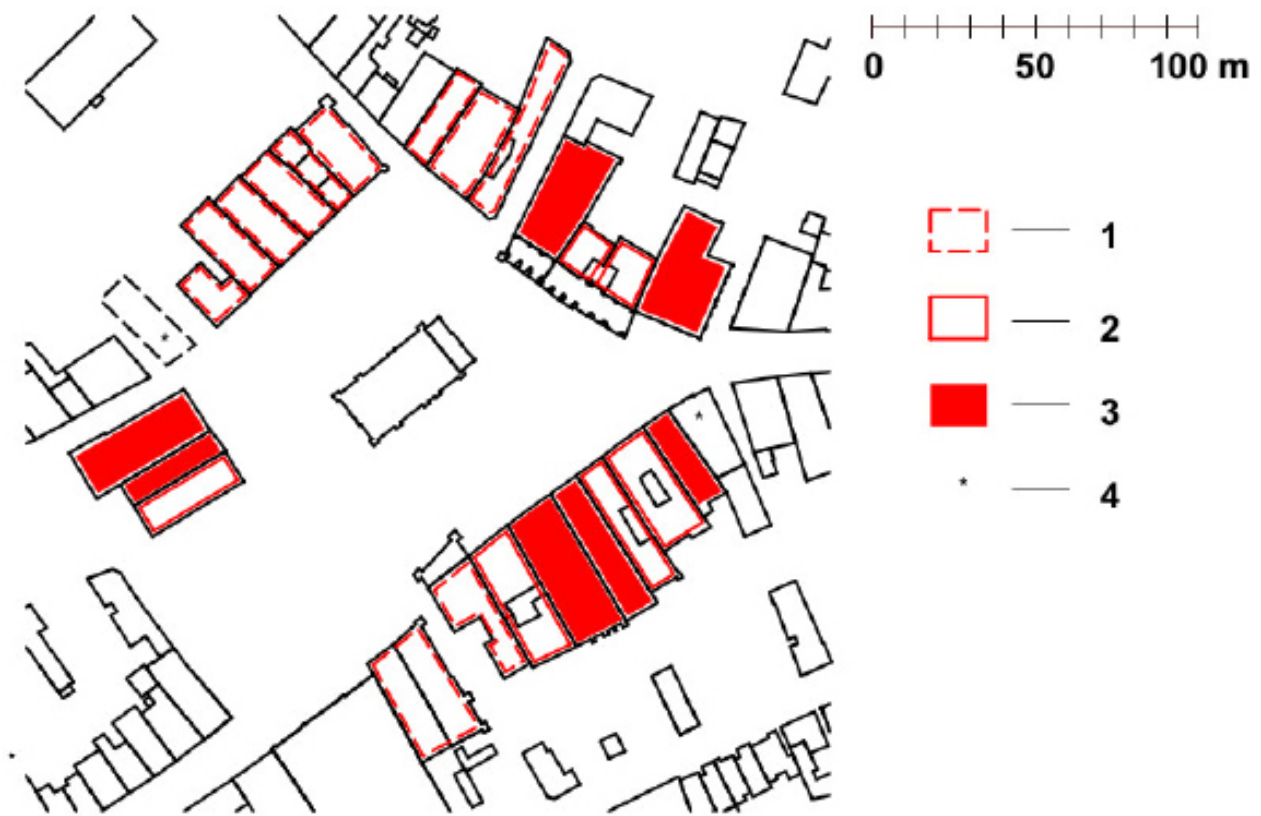
⁴⁵ Iłowski H., op.cit., s.30-31.

⁴⁶ Kamienica Rynek 11 wymaga przeprowadzenia dodatkowych badań, mogących m.in. wyjaśnić kwestię jej powiększonej w stosunku do działki podstawowej szerokości – można domniemywać, iż pomieszczenia stanowiąc obecnie jej skrajną prawą oś pierwotnie wchodziły w skład innej nieruchomości (zasadnym byłoby przeprowadzenie badania wiązań ściany między osią trzecią a osią czwartą). Taką hipotezę może również potwierdzać fakt zaznaczenia podcieni na fragmencie obecnej działki na planie szwedzkim z 1704r. (niewielki odcinek kwartału zabudowy jest pozbawiony podcienia) – tym samym kamienica Rynek 11 znalazłaby się w grupie budynków wiatowych trójosiowych.

⁴¹ Dayczak M., op.cit.

⁴² Kamienica Drużyckich została podzielona na dwa obiekty – obecnie są to kamienice Rynek 2 oraz 3.

⁴³ AmJ 3, k.705.

Il.11. Podział kamienic przyrynkowych ze względu na obecność bądź nieobecność wiaty (opr. M. Sokołowska).
 Legenda: 1-kamienice bez wiaty w programie funkcjonalnym, 2- kamienice z udokumentowaną archiwalnie wiatą, 3- kamienice z wiatą istniejącą, 4- brak danych odnośnie wiaty;

Ill.11. The division of the tenement houses on the market square in Jarosław (illustration by the author);
 Legend: 1- buildings without inner courtyard, 2- buildings with the inner courtyard documented in archive materials, 3- buildings with existing inner courtyard, 4 – buildings with the lack of data about the inner courtyard;

Il.12. Przyjęty podział typologiczny przyrynkowych kamienic jarosławskich (opracowanie autorki).

Ill.12. The typological scheme of tenement houses at the market in Jarosław. (illustration by the author).

obecnej czwartej osi zostały dobudowane do pierwotnie trójosiowej kamienicy.

7. WNIOSKI

Układ urbanistyczny Jarosławia jako miasta lokacyjnego wskazano w oparciu o stopę jarosławską wielkości około 31,4 cm, będącą wartością zbieżną z wielkością stopy reńskiej (starochełmińskiej). Jednostka ta została prawdopodobnie przeniesionej na grunt jarosławski ze Śląska wraz z kierunkiem wybieranym przez kupców wiązanych z handlem sukniem. Teren miasta lokacyjnego z 1375r. zamykał się w prostokącie o wymiarach 6x9 sznurów, natomiast najbardziej prawdopodobną podstawową działką lokacyjną był prostokąt o bokach 50x150 łokci.

Przeprowadzone badania wykazały, iż w Jarosławiu wykształciła się odrębna typologicznie forma architektury mieszczańskiej w postaci jarosławskiej

kamienicy wiatowej, która swoją ostateczną dojrzałą formę zyskała końcem XVIIIw. Potrzeby jarosławskich mieszczan, koncentrujące się na obsłudze kupców przybywających na jarosławskie jarmarki, wpłynęły na pojawienie się wiaty w układzie funkcjonalnym kamienic, mającej podobne korzenie jak wiaty w kamienicach śląskich, lecz nieco inną funkcję. Cechą wyróżniającą kamienice jarosławskie była specyficzna rola wiaty, pozwalająca na integrację wszystkich funkcji budynku – skupionych na potrzebach kupców – *creditorów*⁴⁷, jak i czerpiących zyski z wynajmu pomieszczeń jarosławskich mieszczan (których własny udział w jarmarkach był znikomy). Wiaty jarosławskie cechują się również skromniejszym niż śląskie czy jihlavske detalem architektonicznym.

⁴⁷ Określenie stosowane w materiałach archiwalnych zespołu Akta Miasta Jarosławia.

STUDIES ON A SHAPE OF TENEMENT HOUSE ON THE MARKET IN JAROSŁAW

Nowadays Jarosław is a small town in south-eastern Poland, with less than forty thousand inhabitant. Surprisingly, in the past it was a very important point on the map of European trade relations. The plateau, conveniently located near the San River, was an ideal place to set up a fortified fortress around the 10th century. The traces of human habitation in this area can reach even the Palaeolithic, though.¹

The origins of the spatial and functional transformation of the early medieval settlement one should observe in changes of the trade routes around 1350-1360.² Thanks to them Jarosław was located at the intersection of two major trade routes – the north-western route (from Lwów to Toruń through Gródek, Przemyśl, Jarosław, Sandomierz, Opatów,

Radom, Opoczno, Łęczycza and Brześć Kujawski) and west-eastern route (from Italy to the Black Sea, also known as *droga ruska* – leading from Cracow to Lviv through Tarnów, Przeworsk, Jarosław, Przemyśl, Gródek).³ By the end of the 17th century Jarosław had become one of the most important trade centers on the map of Europe – fairs in Jarosław (which were then only a little less famous than those held in Frankfurt⁴), attracted merchants from the outermost regions of Europe or the Middle East. The most striking example of this was the fact that merchants reserved right to store their goods even several years in advance.⁵ Further economic, natural and climatic conditions, along with the influx of innovative ideas and the merging of various cultures, led to the appearance of Jarosław's tenement house with the inner courtyard – a separate, a partially investigated form of the tenement house in the Central Europe.

The outcomes of the research until 1955 were fully presented in the publication by Maria Dayczak

¹ Borowiejska-Birkenmajer M. et al., 1977, *Jarosław Studium Historyczno-Urbanistyczne, Ulica Grodzka-Ulica Trybunalska*, Jarosław (unpublished work – typescript in possession of Archive of the Regional Conservator of Historical Monuments in Rzeszów, hereafter: WKZ Rzeszów) – p.44, p.55.

² Borowiejska-Birkenmajer M., Gottfried K., Zagrodzki T., 1954, *Studium historyczno-urbanistyczne do zagospodarowania przestrzennego miasta Jarosławia*, Jarosław (unpublished work, executed in State Enterprise Monuments Conservation Workshop, hereafter: PP PKZ, department in Jarosław – typescript in possession of the Orsetti's Tenement House Museum in Jarosław – hereafter: MKO; available also at WKZ Rzeszów) – p.17;

³ Wagner A., 1929, *Handel miasta Jarosławia*, Lwów – p.5; Makara J., 1936, *Dzieje parafii jarosławskiej*, Jarosław – p.12;

⁴ Budzisz W., 1971, *Z mroków starego grodu*, in: *Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia* (hereafter: RSMJ), T.VIII, p.9-27.

⁵ AmJ 3, p.449 et seq. (MKO).

(later Dayczak-Domanasiewicz)⁶, whose scientific output is most closely connected with the Jarosław's tenement house.⁷ She was the first to characterize the bourgeois buildings in Jarosław, as well as to create the typology of Jarosław's tenement houses, distinguishing among them the houses of wealthy merchants, the patrician houses and the community houses. These studies need to be updated in the light of the scientific achievements of the next half a century.⁸

2. THE ORIGIN OF THE TENEMENT HOUSE WITH THE INNER COURTYARD IN JAROSŁAW

The etymological analysis of the term *the inner courtyard* was conducted by Jadwiga Pieńczewska,⁹ – it may be characterized as enclosed space in the interior of the tenement house, located in the middle, covered with a vault (or a roof with a visible wooden construction), lit by the windows located in the upper part of the side walls extending above the roof level (just below its cover). It contained an organized system of porches and wooden stairs, providing communication with the premises located around this space on different storeys. The interior of the tenement house with the inner courtyard was vividly described by Władysław Łuszczkiewicz,¹⁰ as well as Jan Sas Zubrzycki.¹¹ In addition to, Sas Zubrzycki illustrated its characteristic shape with his freehand drawings. (II.4/III.4)

The tenement house with the inner courtyard emerged in the typology of central European tenement houses at the beginning of the sixteenth century – firstly in Zgorzelec (Görlitz), then in a few

Silesian cities (among others – Gryfów Śląski, Jelenia Góra, Lwówek Śląski and Lubomierz), later in Jihlava (Iglawa) and Frankfurt (Oder) (II.5/III.5). A developed form of the tenement house with the inner courtyard in Jarosław appeared at the end of seventeenth century.

The highest density of merchants houses with the inner courtyard occurs in the area of Silesia and those buildings are examined in the most comprehensive manner, especially due to the numerous archival materials. Tenement houses in Jihlava are the next stage in the development of the tenement house with the drive-hall, which is characteristic for the Moravia region. This group of buildings developed independently from the Silesian ones. The least examined group of buildings with the inner courtyard are those located in Jarosław.¹²

Jadwiga Pieńczewska connected the presence of the inner courtyard with the own houses of merchants trading with fabric. She stated that the main role of the inner courtyard was representative function, underlining the uniqueness and meaning of the merchant's house. What was also important, significant height of the inner courtyard provided space for exposition of the textiles for trade purposes. This space as the most prestigious in the building was also decorated with the sublime ornamentation.

The fact of transferring the patterns from Silesia to Lesser Poland is obvious.¹³ Directly from there the model of tenement house with the inner courtyard could be moved further east, to Jarosław, along with the direction chosen by the merchants trading with textiles.

In the context of the origins of the tenement houses in Jarosław, another hypothesis, linking the existence of the inner courtyard with Middle Eastern influences is emerging. It certainly requires further research, but it is worth mentioning.¹⁴ Two references appear in the literature. The first one is a definition of a tenement house in Jarosław as a *hostelry*¹⁵ and the second is the Middle Eastern *Caravanserai*.¹⁶

There were a few such buildings in the Polish territory – oriental warehouses and inns owned by

⁶ Dayczak M., 1956, *Kamienica mieszczańska w Jarosławiu*, in: Biuletyn Historii Sztuki Nr 1, Rok XVIII, Warszawa.

⁷ Dayczak-Domanasiewicz M., 1968, *Zabytkowe budownictwo mieszkaniowe w Jarosławiu*, in: RSMJ, T.VII, p.37-48; Dayczak M., op.cit.; Dayczak-Domanasiewicz M., 2004, *Zabudowa mieszczańska na tle rozwoju przestrzennego Jarosławia*, in: RSMJ, T.XV, p.123-135.

⁸ The detailed issues of available source materials as well as scientific studies (including those not published) are detailed in the article – Goszyła M., Sokołowska M., 2008, *Preliminarium do badań nad typologią kamienicy jarosławskiej*, in: Wiadomości Konserwatorskie 24/2008, p.56-66.

⁹ Pieńczewska J., 1978, *Wiata w nowożytniej kamienicy na Śląsku* (doctoral dissertation conducted in the Institute of History of Architecture, Art and Technics on Wrocław University of Technology, unpublished work – typescript available in the Library of Wrocław University of Technology).

¹⁰ Łuszczkiewicz W., 1888, *Sprawozdania Komisji Historii Sztuki* Tom III, s V, lecture from 3 III 1887 (p.67-69) – Sub-Carpathian Digital Library.

¹¹ Zubrzycki J.S., op.cit.

¹² The issue of the lack of studies exhausting the topic of the tenement houses with the inner courtyard in Jarosław was previously raised by Jadwiga Pieńczewska – Pieńczewska J., op.cit.

¹³ Ibidem.

¹⁴ The author plans to continue the research in this field – due to lack of sufficient archival query results, the problem was only preliminarily sketched.

¹⁵ Dziubiński A., 1997, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI-XVIII wieku*, Wrocław, p.13.

¹⁶ Dayczak M., op. cit.; Dziubiński A., op.cit.;

merchants in the suburbs of Kamieniec Podolski.¹⁷ It is also known from the archive description¹⁸ that five inns of this type existed in the suburbs of Jarosław. Is it possible to directly link the *caravanserai* with the tenement house in Jarosław? – it turns out that not necessarily.¹⁹

Olivia Constable²⁰ points to the existence of four basic forms of buildings: *the funduq* (associated with the Muslim tradition), the *fondaco* (referring to the institutions emerging in southern Europe), the *pan-docheion* (original Greek version from 5th century BC) and previously mentioned *caravanserai*. The function of *caravanserai* was a bit different. It was supposed to provide conditions to stay and rest for a large group of caravan members during long journey (it was supposed to be a short stay, without the need to unpack the goods). Thus, the tenement house in Jarosław was much closer to the idea of *funduq* – a hotel and a retreat house, for merchants who stayed at that place for a long time. It should be pointed out that there was a connection between a specific group of merchants and the particular goods they sold.²¹ A similar feature is indicated by Jadwiga Pieńczewska, who suggests the origin of the inner courtyard from the Silesian tenement houses (there is a relationship of the inner courtyard with the textile trade²²). Due to the lack of sufficient research, this indication remains only a hypothesis.

3. URBAN LAYOUT

Jarosław's market square is trapezoidal, with a shorter base in the north-western frontage, and longer in the south-eastern one. The eastern corner of the market square is distorted in a way suggesting direct

associations with the Cracow Market Square and Grodzka Street.²³

The origins of the Jarosław's tenement house are related to the location parcel, so it is advisable to analyze the transformations of the original parcels in Jarosław. It determined the later shape and character of the developed tenement house model.

In the 10th century there was a medieval settlement and a castle on the neighboring hills. The first information about Jarosław in the source material appeared in 1152, when it was listed as a settlement.²⁴ Archaeological studies conducted by Andrzej Żaki and Antoni Kunysz clearly pointed out that the original settlement was located on the Benedictine hill.²⁵ There is no doubt, that location of the Jarosław in the German law of 1375 by Władysław Opolczyk was not the first one – it may be inferred directly from the content of the location privilege.²⁶ The privilege meant not so much the establishment of urban structure *in cruda radice*²⁷, but rather an urban reform.

Some researchers opted for the original location on the Polish law in 1323.²⁸

²³ Both streets were connecting market in the city with the seat of rulers (in the Kraków – the Royal castle, in Jarosław – the castle of its owners). Axis curvature could have resulted from the mutual relationship between the objects mentioned. More important, however, is the formation of the terrain, which in some way required the curvature of the axes and its funneling end towards the square – the analogy was once mentioned by Michał Witwicki (Witwicki M., 1956, *Studium Historyczno-Urbanistyczne do szczegółowego planu zagospodarowania przestrzennego dzielnicy staromiejskiej w Jarosławiu*, Warszawa, Politechnika Warszawska, Zakład Architektury Polskiej). One of the hypotheses assumed the prior existence of an unspecified early trade-type settlement before the proper location, whose remains are the Sobieski Street and Kasztelańska Street (Borowiejska-Birkenmajer M., 1976, *Jarosław. Główne przemiany urbanistyczne do końca wieku XV*, in: RSMJ, T.IX, p.31; Kus J., 1982, *W sprawie lokacji Jarosławia Polemiki i Dyskusje*. *Studia Historyczne* R. 25, p.329; Kus J., 1995, *Przywilej lokacyjny miasta Jarosławia z 1375 roku*, Jarosław, p.9).

²⁴ Wagner A., 1929, op.cit., p.3; Borowiejska-Birkenmajer M., Gottfried K., Zagrodzki T., 1954, op.cit., p.14.

²⁵ Kus J., 1982, op.cit., p.328.; Kunysz A., 1961, *Jarosław w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, in: RSMJ T.II, p.17-26.

²⁶ Grądkowski W., Stenczak Z., 1975, *Lokacja Jarosławia na prawie magdeburskim*, Jarosław – translation from the latin – Zofia Kłosińska, via: Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej we Lwowie (hereafter: AGZ) 2878, t. VII, nr 12.

²⁷ “on the raw root” (lat.)

²⁸ Grądkowski W., Stenczak Z., op.cit.; Makara J., op.cit.; Borowiejska-Birkenmajer, *Jarosław...*, op.cit.; Iłowski H., 1979, *Problematyka konserwatoryarokładzie kamienic Rynek 4, Grodzka 3 i Rynek 18*, Toruń (master's thesis written on the Faculty of fine arts on University Nicolai's Copernicus University – unpublished work, typescript available on

¹⁷ The district of Kamieniec Podolski was called Karwasary – the *caravanserai*s survived until August 1672- Dziubiński A., op.cit., p.66.

¹⁸ Dayczak M., op.cit., p.43.

¹⁹ Moving Middle Eastern influences in the native ornaments does not raise the opposition of researchers (There is an oriental portal with vine motif originally from the tenement house Grodzka No.3, now flanking the entrance to the Great Chamber of Orsetti's tenement house – Rynek No.4). The concept of transferring patterns from Middle Eastern culture straightforward to native architecture is not supported among researchers -among others Marian Arszyński or Jadwiga Pieńczewska – Arszyński M., 1966, *Uwagi nad stanem i potrzebami badań kamienic mieszczańskich w Polsce*, in: *Zeszyty Naukowe UMK Toruń, Nauki humanistyczno-społeczne*, z.16 *Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo*, I p.25-50; Pieńczewska J., op.cit.

²⁰ Constable O.R., 2003, *Housing the Stranger in the Mediterranean World. Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge, s.2.

²¹ Ibidem., s.7.

²² Pieńczewska J., op.cit.

Others questioned this concept, arguing that the German law existed in this area earlier.²⁹ This fact was mentioned in the archive materials from 1351 and 1370.³⁰ We can find there information relating to the mayor of the Jarosław – Michno. The exact time of the location is impossible to be determined. Kazimierz Gottfried suggested the period between 1323 and 1340,³¹ while Józef Kus would rather place it between 1345 and 1351. Thus, it may be assumed that the location of Jarosław took place at the same period of time as Krosno (1348), Rzeszów (1354), Lwów (1356), Jaśliska (1366), Tyczyn and Sądowa Wisznia (1368).³²

The mayor and the governorate were closely related to the German law. Thus there was a possibility of location of Jarosław on German law twice – just as it was in Lwów.³³ Elżbieta Dybek, on the other hand, suggested the year of 1361 to be the time of location. She indicated the possibility of two phases of the first location – first the establishment of the mayor authority, and after that granting of the full German law.³⁴

Unfortunately, nowadays there is no example of feet model, on the basis of which Jarosław was located.

The research conducted by the author of this article³⁵ shown, that the most probable measure used during the location of the city was the measure connected with the rhine measure (approximately 31,4 centimeters), used before 1440. It could be transferred to Jarosław from Silesia, with the direction chosen by the merchants.³⁶

the archive of University).

²⁹ Kus J., op.cit.; Krochmal J., 1991, *Przywilej lokacyjny miasta Jarosławia z 1375 roku*, Przemyśl; Kuraś St., 1971, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV-XV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.; Archive sources that confirm presence of German colonists in this 13th century were presented, by Jan Malczewski – Malczewski J., 2006, *Miasta między Wisłoką a Sanem do początku XVI wieku*, wyd. ProCarpathia, Rzeszów. p.87

³⁰ Kus J., op.cit.; Dybek E., 2004, *Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345-1434*, Lublin, p.38.

³¹ Borowiejska-Birkenmajer M., Gottfried K., Zagrodzki T., op.cit. s.16;

³² Kus J., *Przywilej...*, op.cit.; Kuraś, op.cit.;

³³ Kus J., *Przywilej...*, op.cit.; Dybek E., op.cit.; Double locations were common – like Sanok, Tarnów, Warszawa czy Lwów. The second one was treated as extension of the law -- Borowiejska-Birkenmajer, Gottfried, Zagrodzki 1954, op.cit.; Berdecka A., 1982, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź.

³⁴ Dybek E., op.cit., p.39.;

³⁵ Conducted metrological analysis concerned archive sources analysis and mathematical statistics.

³⁶ Krasnowolski B., 2004, *Lokacyjne układy urbanistyczne na*

On the basic map, a square grid with a side of 1 cord or a single eye 150x150 feet was applied. The first observation is that the location city could be placed into the area of a regular rectangle with sides 6 per 9 cords. The market square itself occupied a square with a side of 2 per 2 cords. The previously hypothesized adaptation of the earlier settlement appears to be convincing. It is most likely that the market square along with its neighboring buildings was placed between two existing main routes. The first one ran from Cracow to Przemyśl, while the other led to Sandomierz. All three streets (Grodzka Street, Sobieski Street and Spytka z Jarosławia Street) are about 50 feet wide, while others, those less important occupied half of that width.

Grodzka Street is situated in unconventional way, missing the market corner about a width of 50 feet. The south-eastern frontage is curved, allowing the smooth transition of Grodzka Street into Sobieski Street and creating a characteristic funnel.

The basic parcel could have dimensions of 50x150 feet, though the depth of parcels around the market range between 150 and 290 feet. This distortion could have resulted from the possibility of adapting to the specific conditions of the site. It could also indicate the prior hypothesis about previous settlements in this area.

4. THE PHASES OF DEVELOPMENT OF THE TENEMENT HOUSE WITH THE INNER COURTYARD IN JAROSŁAW

Four main stages of development can be distinguished, leading to the developed model of the tenement house with the inner courtyard in Jarosław.³⁷

The first phase lasted until the beginning of the 17th century, when the parcels consisted mostly of wood. In the next phase – until the mid-seventeenth century. – masonry appeared on a broader scale there, in the place of the first bay. In the area of the later inner courtyard there was an open yard, an after that – utility building. At the same time there were wooden buildings with arcades on the market square. Their functional program was characteristic for the later tenement house with the inner courtyard. During the third phase – that lasted until the end of the 17th century, a great chamber made of stone appeared. The great chamber was then annexed inside the tenement house. With the superstructure of the first floor, the inner courtyard emerged as the form

obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku, cz. I-II, Kraków, p.139

³⁷ Na podstawie przekazów źródłowych oraz badań.

of a covered courtyard crowned with a lantern and illuminated above the roof of the tenement house. Thus, the final form of the developed tenement house with the inner courtyard in Jarosław was completed. During the fourth phase (after the beginning of the 18th century), further transformation of the interiors of the tenement houses could be observed: the superstructures of one-storey buildings, modifications to the roof structures, as well as demolition of the arcades at the beginning of the 19th century.

6. TYPOLOGICAL DIVISION OF THE JAROSŁAW'S TENEMENT HOUSES

Maria Dayczak was the first to distinguish the typological division of tenement houses on the market in Jarosław.³⁸ She created the typology of the tenement houses in Jarosław, distinguishing among them the houses of wealthy merchants (those with the inner courtyard in the functional program), the patrician houses (represented by the two buildings—Orsetti's tenement house and Drużycki's tenement house³⁹) and the community houses (buildings located in the north-eastern frontage at the market). For the patrician houses following criteria were undertaken. Firstly, there was a lack of the inner courtyard with its communicative and lightning function due to placing of the tenement house on the corner parcel. This criterium was not accurate because the representative character of both parcels with the division of the plots on which buildings were located emerged shortly before 1635.⁴⁰ The same features could be related to the buildings on the market square numbered as No.11, No.14 or Opolska No.1 – all are located on the representative corner parcels of the same width, but were not classified as patrician houses.

As far as the author of this article is concerned, a different point of view on this problem should be presented. Buildings should be divided into two groups: tenement houses with the inner courtyard (whose development led to the appearance of the inner courtyard) and tenement houses without the inner courtyard (whose development did not lead to the appearance of the inner courtyard into the functional program of the building). However, both tenement houses from the patrician houses group should be classified as tenement houses with the inner courtyard- as a sub-group. Their process of developing an inner courtyard was interrupted – though further

development of an inner courtyard was possible, but for some reason it did not happen⁴¹). Henryk Iłowski also stated, that there was a possibility of developing an inner courtyard into the tenement houses of Orsetti's and Drużycki's,⁴² An atypical tenement house No.11 on the market square⁴³ should also be classified as three-axis tenement house with the inner courtyard due to the added premises in present fourth axis, that were probably added to the building afterwards.

7. CONCLUSION

The urban layout of Jarosław as a location city was indicated on the basis of the foot of 31.4 cm, which is a value that coincides with the size of the Rhine foot. This unit was probably transferred to Jarosław from Silesia with the direction chosen by merchants linked with textile trade. The city from the time of location in 1375 was enclosed in a rectangle of 6x9 cords, while the most probable basic parcel was a rectangle with sides of 50x150 feet.

The above-mentioned studies have shown, that the form of the tenement house with the inner courtyard in Jarosław is unique in the typology of Central European tenement houses. The developed form of this type of building emerged at the end of eighteenth century. The appearance of the inner courtyard into the functional program of the tenement house in Jarosław was connected with the needs of merchants of Jarosław. Such buildings were similar in structure to the Silesian tenement houses with the inner courtyard, but different in their function. Those in Jarosław were focused on the needs of the merchants coming to the fairs in Jarosław for trading purposes – *creditors*⁴⁴, as well as Jarosław's merchants, who owned these buildings (what is interesting, there were not so many merchants from Jarosław who ever traded on a fairs; they rather just gained profits from renting the chambers of their own tenement houses). The inner courtyards of the tenement houses in Jarosław were much more modest in detailing than those in Silesia or Jihlava.

³⁸ Dayczak M., op.cit.

³⁹ Drużycki's tenement house was divided on two separate objects – tenement house No 2 and 3.

⁴⁰ Source: AmJ 3, k.705

⁴¹ One of the reasons could be difficult legal situation at the 17th century.

⁴² Iłowski H., op.cit., p.30-31.

⁴³ Tenement house No.11 need to be examined thorough to clarify its increased width. The fourth axis premises could be taken from the neighbouring parcel – more reasearch should be done in that field.

⁴⁴ This term is widely used in the archive sources.

LITERATURA

1. Arszyński M., 1966, *Uwagi nad stanem i potrzebami badań kamienic mieszczańskich w Polsce*, w: Zeszyty Naukowe UMK Toruń, Nauki humanistyczno-społeczne, z.16 Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo, I, s.25-50.
2. Berdecka A., 1982, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
3. Borowiejska-Birkenmajer M., 1976, *Jarosław. Główne przemiany urbanistyczne do końca wieku XV*, w: RSMJ, T.IX, s.14-37.
4. Borowiejska-Birkenmajer M. i in., 1977, *Jarosław Studium Historyczno-Urbanistyczne, Ulica Grodzka-Ulica Trybunalska*, Jarosław (praca niepublikowana – maszynopis dostępny w archiwum WKZ Rzeszów).
5. Borowiejska-Birkenmajer M., Gottfried K., Zagrodzki T., 1954, *Studium historyczno-urbanistyczne do zagospodarowania przestrzennego miasta Jarosławia*, Jarosław (praca niepublikowana, PP PKZ o/Jarosław – maszynopis dostępny w MKO oraz WKZ Rzeszów).
6. Budzisz W., 1971, *Z mroków starego grodu*, w: RSMJ, T.VIII.
7. Constable O.R., 2003, *Housing the Stranger in the Mediterranean World. Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge.
8. Dayczak M., 1956, *Kamienica mieszczańska w Jarosławiu*, w: Biuletyn Historii Sztuki Nr 1, Rok XVIII, Warszawa.
9. Dayczak-Domanasiewicz M., 1968, *Zabytkowe budownictwo mieszkaniowe w Jarosławiu*, w: RSMJ, T.VII, s.37-48.
10. Dayczak-Domanasiewicz M., 2004, *Zabudowa mieszczańska na tle rozwoju przestrzennego Jarosławia*, w: RSMJ, T.XV, s.123-135.
11. Dybek E., 2004, *Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345-1434*, Lublin.
12. Gottfried K., 1958, *Monografia miasta Jarosławia* (praca niepublikowana, maszynopis dostępny w: AP Przemysł oraz MKO).
13. Gosztyła M., Sokołowska M., 2008, *Preliminarium do badań nad typologią kamienicy jarosławskiej*, w: Wiadomości Konserwatorskie 24/2008, s.56-66.
14. Hłowski H., 1979, *Problematyka konserwatorska jarosławskich kamienic mieszczańskich na przykładzie kamienic Rynek 4, Grodzka 3 i Rynek 18*, Toruń (praca magisterska napisana na Wydziale Sztuki Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; praca niepublikowana – maszynopis w posiadaniu Archiwum Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK w Toruniu).
15. Krasnowolski B., 2004, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I-II, Kraków.
16. Krochmal J., 1991, *Przywilej lokacyjny miasta Jarosławia z 1375 roku*, Przemysł.
17. Kunysz A., 1961, *Jarosław w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, w: RSMJ T.II, s.17-26.
18. Kuraś St., 1971, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV-XV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
19. Kus J., 1995, *Przywilej lokacyjny miasta Jarosławia z 1375 roku*, Jarosław.
20. Kus J., 1982, *W sprawie lokacji Jarosławia Polemiki i Dyskusje*. Studia Historyczne R. 25, s.325-331.
21. Łuszczkiewicz W., 1888, *Sprawozdania Komisji Historii Sztuki Tom III, s V, referat z dn. 3 III 1887 (s.67-69)* – dostęp internetowy: Podkarpacka Biblioteka Cyfrowa.
22. Makara J., 1936, *Dzieje parafii jarosławskiej*, Jarosław.
23. Malczewski J., 2006, *Miasta między Wisłoką a Sanem do początku XVI wieku*, wyd. ProCarpathia, Rzeszów.
24. Pieńczewska J., 1978, *Wiata w nowożytnej kamienicy na Śląsku* (rozprawa doktorska wykonana w Instytucie Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, praca niepublikowana – maszynopis dostępny w Bibliotece Politechniki Wrocławskiej).
25. Stamm E., 1935, *Miary długości w dawnej Polsce*, Warszawa, s.20-23.
26. Wagner A., 1929, *Handel miasta Jarosławia*, Lwów.
27. Witwicki M., 1956, *Studium Historyczno-Urbanistyczne do szczegółowego planu zagospodarowania przestrzennego dzielnicy staromiejskiej w Jarosławiu*, Warszawa, Politechnika Warszawska, Zakład Architektury Polskiej (mps MKO).
28. Zubrzycki J.S., 1903, *Miasto Jarosław i jego zabytki*, Komisja Historii Sztuki Akademii Umiejętności, Kraków.